

MAŽOSIOS LIETUVOS SPAUDOS VEIKĖJAS MARTYNAS JANKUS
(IKISPAUSTUVINIO LAIKOTARPIO VEIKLOS BRUOŽAI)

DOMAS KAUNAS

Mažosios Lietuvos spaudoje, kartu ir visoje lietuvių kultūros istorijoje, Martynas Jankus (1859—1946) paliko ryškų pėdsaką. Jis pagrįstai laikomas Prūsijos valstybės spausdoje gyvenusių vakarinių lietuvių, save vadinusių lietuvininkais, nacionalinio judėjimo organizatoriumi ir vienu iš žymiausių jo lyderių. Apie M. Jankaus gyvenimą bei veiklą rašė žurnalistai, mokslininkai, gana dažnai — atsitiktiniai asmenys, kurie paliko nemaža smulkių, epizodiškai jo veiklą lietuvių straipsnių. Žymių M. Jankaus tyrinėtojų nedaug. J. Šliupas¹ ir J. Tumas², parengė plačias studijas apie jo literatūrinį darbą, V. Biržiška paskelbė didelį epistoliarinį palikimą ir archyvą³. 1967 m. Toronte išėjo įvairiais laikotarpiais spaudoje skelbtų straipsnių teminis rinkinys „Martynas Jankus“⁴. Jį sudarė P. Alšėnas. Į M. Jankaus spaustuvinę veiklą gilinasi tarybiniai knygos istorikai V. Stonienė⁵ ir V. Užtupas⁶. Šiuose ir grupėje kitų darbų iš esmės tyrinėjama M. Jankaus spaustuvinė veikla 1889—1912 metais. Pradinis M. Jankaus leidybinio darbo periodas yra mažai ži-

nomas. Tokia aplinkybė nusako šio straipsnio tikslą — išnagrinėti ikispaustuvinio laikotarpio (iki 1889) Jankaus leidybinės veiklos pobūdį bei rezultatus ir susieti juos su tolesniu, poligrafiniu leidybiniu darbu.

Poligrafininku M. Jankus tapo neat-sitiktinai. Prieš įsigydamas spaudos įrengimus ir koncesiją įmonės vadovavimui, tvarkymui, jis jau turėjo keletą metų leidybinio, žurnalistinio bei redaktoriaus darbo patyrimą, buvo susipažinęs su gamybos technine organizacija. M. Jankus bendravo su spaus-tuvininkais K. Kybelka, O. Mauderode, J. Mikšu ir kt., kurių įmonėse išleido kelias savo tautosakinio bei šviečiamojo turinio knygas. Tokios yra „Lietuviškos ir seniausios dainų knygelės“ (1882), „Štukaunos dainos“ (1883), „Žiemos vakaro adynelė“ (1885). Tačiau pavieniais leidiniais išjudinti Mažosios Lietuvos kultūrinį-visuomeninį gyvenimą buvo neįmanoma. Būdamas dar jauno amžiaus, be reikiamos patirties ir atitinkamo pasiruošimo, M. Jankus 1883 metais ryžosi įsteigti laikraštį. Vėlesniuose prisiminimuose minėdavo —

¹ Šliupas J. Lietuviškieji raštai ir raštininkai. — Tilžė: O. Mauderodės sp., 1890.— 234 p.

² Tumas J. Lietuvių literatūros draudžiamojo laiko paskaitos. — K., 1925.— 176 p.

³ Biržiška V. Medžiaga lietuvių spaudos uždraudimo istorijai. — Tauta ir žodis, 1926—1930, kn. 4—6.

⁴ Alšėnas P. Martynas Jankus. — Torontas, 1967.— 394 p.

⁵ Stonienė V. Lietuvių spaudos veikėjas Martynas Jankus. — Knygotyra, 1973, t. 3, p. 145—157.

⁶ Užtupas V. Martynas Jankus — knygų leidėjas ir spaus-tuvininkas. — Kn.: Kraštotyra, V., 1975, p. 125—144.

lotyniškų šriftu⁷. Tuo reikalu jis nukeliavo pasitarti su Ragainės spaustuvininkais J. Albanu ir K. Kybelka. Bet čia raidžių rinkėju dirbęs Jurgis Mikšas pranešė apie greitą laiku pasirodantią „Aušrą“ ir atkalbėjo nuo sumanymo.

M. Jankus su užsidedimu skaitė „Aušrą“ ir domėjosi jos reikalais, nors plunksnos darbas vargu ar galėjo prisidėti. Savo išsilavinimu jis toli atsiliko nuo daugelio eilinių leidinio korespondentų. M. Jankus realizavo kitą sumanymą. 1883 m. lankydamasis Žemaitijoje pas J. Šliupą⁸ bei kitus žinomesnius asmenis, jis pastebėjo didelį kalendorių poreikimą. Grįžęs tuoj aplankė Tilžės leidėją J. Zabermaną, iš kurio sužinojo čia leidžiamą „Lietuviško kalendoriaus“ tiražą. Rinkos galimybės buvo kur kas platesnės. M. Jankaus planui išspausdinti naują kalendorių visiškai pritarė J. Mikšas bei pats įsipiršo į kompanionus. Jis sakėsi turįs tinkamos medžiagos⁹. Sutartis pasirodė naudinga abiem. J. Mikšas sudarė literatūrinę dalį ir kaip spaustuvės darbininkas ėmėsi teksto rinkimo, o M. Jankus kreipėsi pagalbos į J. Basanavičių dėl kalendoriumo. Pastarasis 1883 m. rugpjūčio 26 d. laiške iš Prahos atsiuntė keletą patarimų¹⁰. Jis siūlė medžiagą išdėstyti M. Šerniaus „Lietuviškų kalendrų“ pavyzdžiu. Vardynodatyno sudarymui reikėjo pasinaudoti minėtom kalendrom bei prie laiško pridėtu Vienos kalendorium. Jame J. Basanavičius buvo surašęs savo pastabas.

Žinių dėl mugių ir prekyviečių jis patarė kreiptis į M. Davainį-Silvestraitį. Be to, paprašė išspausdinti jo straipsnius „Skaitlius lietuvių“, „Giminė cėsorius“ ir pasiūlė pavadinimą — „Aušros lietuviškas kalendorius“. Į J. Basanavičiaus pageidavimus leidėjai atsižvelgė. Kaip rodo laiško data, spausdinimas gerokai užsitęsė — rugsėjo mėnesį kalendorių jau reikėjo platinti.

Kalendorius išėjo pavėluotai ir dėl daugybės kitų, nenumatytų kliūčių. Kaip žinoma, „Aušros“ leidimo fondą sudarė pavienių asmenų aukos. J. Basanavičius atsiuntė 100 frankų¹¹, J. A. Vištelis — 50, M. Šernius — 149, Švelnienė (J. Mikšo sesuo) — 100 markių¹². 42 abonentai įmokėjo 140 markių¹³. Tų pinigų pakako tik 4 numeriams atspausdinti ir įrišti. Matydamas neišvengiamą bankrotą, „Aušros“ redaktorius J. Mikšas pabėgo į Rusiją. (J. Basanavičius bei juo sekęs V. Biržiška pabėgimo priežastimi klaidingai nurodė spaustuvininko Juliaus Zyberto dukters meilės intrigas). Iš pradžių J. Mikšas atsidūrė Žemaitijoje pas M. Davainį-Silvestraitį, galiausiai J. Miliausko-Miglovaros namuose Rygoje. Dabar M. Jankui teko ne tik rūpintis psiaukelėj sustojusiu kalendoriaus leidimu, nuolatos važinėti spaustuvėn Ragainėje, bet ir vienam apmokėti jo spaudos išlaidas — 800 markių¹⁴. „Lietuviškas Aušros kalendorius“ išėjo labai pavėluotai. Po daugelio metų rašytuose atsiminimuose M. Jankus yra paminėjęs ir tiražą —

⁷ Lietuvos TSR MA Centrinės mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — MAB RS) F. 103, b. 7, lap. 7; Ten pat, F. 103, b. 128, lap. 5.

⁸ Tumas J. Lietuvių literatūros... paskaitos, p. 158.

⁹ MAB RS F. 103, b. 1, lap. 4.

¹⁰ Basanavičius J. Rinkiniai raštai. — V., 1973, p. 742.

¹¹ Lietuviškoji enciklopedija. T. 2. — K., 1934, sk. 330.

¹² MAB RS F. 103, b. 1, lap. 4.

¹³ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 7.

¹⁴ Jankus M. Ant žinios „Varpo“ ir „Vienybės“ vasarnykščiams melagiams. — Tetutė, (1893), (Nr. 13).

10 000 egzempliorių¹⁵. Tačiau šis skaičius vargu ar atitinka teisybę. Mums įtikinamiau atrodo J. Angrabaičio nurodyti 5000 egzempliorių¹⁶. Leidėjas susidūrė su sudėtingu uždaviniu — kalendorių reikėjo išplatinti. Jis asmeniškai perėjo visą pasienį nuo Nimersetos iki Dubininkų ir įsteigė kontrabandinius pernešimo punktus Nimersetoje, Doviluose, Lauksargiuose bei kitur. Klaipėdos knygų prekybininkas ir knygrišys A. Polencas priėmė 500 kalendoriaus egzempliorių. Iš jo pagrindinį kiekį į Palangą parsigabeno M. Jurgaitis. 500 egzempliorių priėmė Vieškalnis Smalinukuose ir visus be matant išpardavė po 25 kapeikas, 100 — Sodnickis Sirvintose. Iš šio į Kudirkos Naumiestį parsigabeno mokytojas Užupis. Nuo Kramerio Eitkūnuose į Marijampolę pasienio muitininkas Jokubauskas parnešė 300 egzempliorių. Dubinukuose prekyba užsiiminėjo Skauradžiūnas. Jis daugiausia aprūpindavo P. Mikolainį¹⁷. Aušgiriuose iš Šilumaičio knygeles gabenosi kriptonimais „S. P. iš F.“ pasirašinėjęs žmogus. M. Jankaus tvirtinimu, „Lietuviško Aušros kalendoriaus“ buvo išplatinta beveik pusė tiražo¹⁸. Neparduota likę 2000 egzempliorių¹⁹ (iš 5000 — visai įtikinama). Leidėjas nuplėšė nuo jų kalendoriumą, užlipino viršelį su pavadinimu „Lietuvos muzikėlis“ bei 1885 m. data ir šį leidinį sėkmingai realizavo²⁰. Vadinasi, M. Jankaus tvirtinimas apie

įdėtų 800 markių visišką žuvimą²¹ yra be pagrindo. Apie šį leidinį rašo V. Žukas, L. Gudaitis „Muzikėlių“ laiko pirmuoju lietuvišku almanachu²².

Lietuvių inteligentijai jaudino sunki „Aušros“ padėtis. Pabėgdamas J. Mikšas pasiėmė kasoje buvusias 198 markes²³ (kai kas vėliau sakydavo — 600), nieko nepaliko savo vietoje, neišpėjo net pagrindinių organizatorių. Dabar daugelio žvilgsniai nukrypo į Bitėnus, kur gyveno gal ne visai šiam užsiėmimui tinkantis, bet nuoširdus reikalo entuziastas, vienam kitam netgi gerai pažįstamas Mažosios Lietuvos visuomenės veikėjas M. Jankus. Prieš iškeliuodamas J. Mikšas jo adresu buvo atsiuntęs „Aušros“ archyvą. Į Bitėnus atėjo laišku ir rekomendacijų, siūlančių imtis laikraščio redagavimo. S. Gimžauskas bei A. Burba leidimo reikalams paaukojo 70 ar 100 rublių²⁴. To pakako neišplatinto 4 numerio ekspedicijai bei 5 numerio spaudai. M. Jankus sutiko eiti tik administratoriaus pareigas. Jis, nepajėgdamas ar bijodamas atsakomybės, visus rankraščius bei J. Mikšo rusiškai surašytus abonentų adresus nusiuntė J. Basanavičiui. Suredaguota medžiaga sugrįžo po 3 savaites, buvo galima pradėti spausdinti 5 numerį. Tačiau ateitis atrodė be perspektyvų. Jauėjo 1883 m. spalio mėnuo, o 6—10 numeriai dar tebebuvo neišleisti. Trūko lėšų ir svarbiausia rankraščių. Dėl šios priežasties M. Jankus griežtai atsisakė

¹⁵ Jankus M. Apie lietuviškos spaudos praeitį.— Spaudos menas, 1934, Nr. 1, p. 6; MAB RS F. 103, b. 128, lap. 5; Ten pat, F. 103, b. 1, lap. 25.

¹⁶ Angrabaitis J. Suskaita arba statistika.— Tilžė: O. Mauderodės sp., 1897, p. 18.

¹⁷ MAB RS F. 103, b. 1, lap. 25—26.

¹⁸ Jankus M. Šis tas iš „Aušros“ pradžios.— Vienybė lietuvininkų, 1903, gruod. 30, Nr. 52, p. 623; Jankus M. Apie lietuviškos spaudos praeitį, p. 6.

¹⁹ MAB RS F. 103, b. 1, lap. 26.

²⁰ Ten pat.

²¹ Jankus M. Šis tas iš „Aušros“ pradžios, p. 623.

²² Žukas V. Pirmieji lietuvių literatūriniai almanachai.— Bibliotekinkystės ir bibliografijos klausimai, 1969, t. 7, p. 136; Gudaitis L. Platėjantys akiračiai.— V., 1977, p. 5.

²³ Basanavičius J. Iš „Aušros“ gyvenimo.— Vienybė lietuvininkų, 1903, gruod. 23, Nr. 51, p. 607.

²⁴ MAB RS F. 103, b. 1, lap. 5; Ten pat, F. 103, b. 7, lap. 8.

J. Basanavičiaus siūlomų redaktoriaus pareigų. „Aušros“ dienos atrodė suskaičytos. Padėtį ir čia išgelbėjo M. Jankus. Jis prisiminė neseniai per Prūsiją keliavusį J. Šliupą. Ženevos adresu jam buvo nusiųstas vienas, paskui kitas kvietimas eiti redaktoriaus pareigas. Pastarasis kiek svyravo, vis dar baimindamasis Rusijos žandarų pinklių. Abejones išsklaidė nuosirdus M. Jankaus pažadas dalintis pastoge ir maistu: „Broleli, sugrįžk, mudu mano name-liuos abudu sutilpsiva. Rasi (esi) patyręs nuo Mikšo, kad turiu gyvenimą ir dar kupčystę, tai mudu apsirėdisva ir išsimaitysva, ir Lietuvai užderėsva; neik taip veikei į Ameriką, laiko dar yra, pagyvenk pas mane per vieną mėtą, tada matisva, kaip bus su mūsų mylima Aušrele. Jeigu jį prasiplatytų daugiau ir būtų daugiau imama, būtų galima ir iš jos vienos maitytis, jei ne, tai galėsiva ir kitokių remestų priimti. Sviete juk darbų yra gana, o proce niekad be algos“²⁵. Aplankęs J. Basanavičių, J. A. Vištelį, išklauses pamokymų ir pažadėjęs nesavivaliauti redakcijos reikaluose, J. Šliupas pasirodė Bitėnuose. Čia jis gyveno Juliaus Richterio pavarde. Gavo atskirą kambarį, maistą. Pagal susitarimą svečias turėjo talkininkauti ūkiu darbuose — kapoti malkas, prižiūrėti gyvulius. Gerėjant „Aušros“ reikalams, M. Jankaus pagalba redaktoriui taip išaugo, kad jį visai atleido nuo ūkiniu užsiėmimų. J. Šliupas į Bitėnus atsivežė tuščią piniginę (net Brombergo stoties bufete užstatytą laikrodį išpirko M. Jankus), bet turėjo plačių ryšių ir šimtus po Rusiją išsklaidytų lietuvių adresų. Pirmomis savaitėmis jis tik ir terašė laiškus. Siedu vyrų išleido ir per studentus Maskvoje iš-

platinę specialų reklaminių prospektą. Jų pastangos neliko be atgarsio. Greitai ėmė plaukti korespondencija, abonentų mokesčiai naujiems metams. Spausdinant 6—10 numerius jungtiniais sąsiuviniais per likusius 1883 metų lapkričio—gruodžio mėnesius buvo likviduotas atsilikimas. To meto darbo nuotaiikas gan vaizdingai atsiminimuose yra aprašęs J. Šliupas: „Aušros“ skoltų radome 1000 markių Kybelkos ir Zyber-to spaustuvei (šita memuarų autoriaus nurodyta suma yra perdėtai išpūsta — D. K.), kurias Jankus išlygino, ir kadangi Ragainės burmistras panorėjo „Aušrą“ cenzūruoti ir liepė vokiškai iš-versti, mes ją tuojuo perkėlėme į Til-žę pas Mauderodę spausdinti, kur Jan-kus pasigalvojo mokėti spaudos išlai-das. Tilžėje manėme būsiant mažiau kliūčių iš vokiškųjų valdininkų pu-sės“²⁶. Už „Aušros“ 1—4 numerių spau-dą J. Albanui bei K. Kybelkai buvo mo-kama po 100 markių, už Nr. 5 — 80²⁷. Tad jokių didesnių išskolinimų neturė-ta. Pajutęs Ragainės miesto valdžios „globą“ ir nujausdamas spaustuvininkų planus įtraukti J. Šliupą nežinia ko-kioms „spekuliacijoms“, M. Jankus, kaip administratorius, „Aušrą“ perkėlė į Tilžę. J. Reilenderis atsisakė spaus-dinti, bet sutiko O. Mauderodę. Pas jį „Aušra“ buvo spausdinama nuo 6 nu-merio. Spaudos reikalams Jankus pa-aukojo visus už kalendorių gautus pi-nigus. Deja, jų būta per mažai. Matyt, tikėdamas „Aušros“ ateitimi, spaustu-vininkas darbus atliko kreditan. Minė-tos reklaminės kampanijos dėka 1884 metų prumeratorių būrys išaugo iki 240—260 žmonių, kurie sumokėjo M. Jankaus padidintą 4 markių mokes-tį²⁸. Sitų pinigų pakako 1883 m. 6—10

²⁵ Alėšenas P. Martynas Jankus.— Torontas, 1967, p. 45.

²⁶ Šliupas J. Šis tas apie „Aušrą“.— K., 1936, p. 23.

²⁷ Jankus M. Ant žinios... melagiams.

²⁸ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 8; Ten pat, F. 103, b. 128, lap. 6; Ten pat, F. 103, b. 1, lap. 5; Milukas A. Spaudos laisvės ir Amerikos liet. organizuotės sukaktuvės.— Filadelfija, (1929), p. 413.

numerių spaudos išlaidoms padengti ir net užmokėti už keturis tų metų numerius į priekį. Po to kasoje lyg tai likę 500 rublių²⁹. Tuo sunku patikėti, nes M. Jankus po daugelio metų rašytuose memuaruose galėjo suklysti. Pažvelkime į to meto dokumentus. Viename 1884 m. rugpjūčio 5 d. laiške M. Jankus nurodė, kad, be marijampoliškių, abonentų yra 130³⁰. Šitų marijampoliškių, daugiausia gimnazistų, būta apie 100, tačiau jie užsimokėjo peršus sumažinta kaina³¹. Tad kasoje galėjo gulėti kelios arba keliolika dešimčių rublių. Kaip ten bebūtų, tuo metu „Aušros“ reikalai klostėsi visai patenkinamai. Be didesnių sutrikimų veikė M. Jankaus sukurta ekspedicijos sistema, netrūko lėšų ir literatūrinės medžiagos einamiesiems darbams. Siedu veikėjai tiek įsidrąsino, jog, pamiršę bet kokį atsargumą, ėmėsi viešai organizuoti vietos lietuvius. „Ir į kaimus su Jankumi važinėjova, skelbdami lyg apaštalai lietuvių — prisimindavo J. Šliupas. — Daug vietose aplankėme surinkimininkų pamaldas ir susipažinome su „dievo žodžio sakytojais“. Galiausiai įsidrąsinome, kad sumanėme steigti Liet. mokslo draugystę ir sukvietėme susirinkimą į „Rusų namą“ Tilžėje, 1884 m. pradžioje. Mūsų planas buvo platus“³². Veikla neliko nepastebėta vokiečių valdžios: tų pačių metų kovo mėnesį faktiškajam „Aušros“ redaktoriui buvo įsakyta per 48 valandas išvykti iš Prūsijos. J. Šliupas iškeliauvo į Ameriką, palikęs šeimininkui 600

markių „skolą“ už išlaikymą³³, tuščią kasą (pats sakosi pasiėmęs tik 75 markeš³⁴) ir įaudrintas nuotaikas tarp „Aušros“ skaitytojų. Jaunas, temperamentingas redaktorius žurnalą tvarkė autonomiškai, jau pirmosiomis dienomis pamiršęs J. Basanavičiui duotus įsipareigojimus. Veikiamas kai kurių Rusijos revoliucinių grupių, jis įvedė į „Aušros“ skiltis poleminių toną, kartu sukėlė klerikalinės krypties skaitytojų ir bendradarbių nepasitenkinimą.

Nuo 1884 m. 7 Nr. iki 1885 m. 8 Nr. „Aušros“ atsakinguoju redaktoriumi pasirašinėdavo M. Jankus. Prieš tai keli numeriai buvo išleisti dar su J. Šliupo pavarde. Greitai faktiškuoju šeimininku antrą kartą tapo J. Mikšas, kuris po visų kelionių ir mėnesio daboklės už valdžios pareigūno asmenybės įžeidimą³⁵ 1884 m. vasarą vėl pasirodė Bitėnuose. Šiuose namuose jis apsigyveno buvusio redaktoriaus sąlygomis. Permainos kiek apramino aušrininkus nepasitenkinimą. Būdamas menko išsilavinimo, J. Mikšas tenkinosi tik siunčiamos medžiagos tvarkymu, pats nesikišo, nekurstė polemikos. Tačiau ėmė blogėti leidinio finansinė padėtis. Kasoje pinigų nebuvo, naujo abonentinio mokesčio dar negalėjo rinkti. Apie piniginius nepriteklius M. Jankus ėmė signalizuoti jau 1884 m. rugpjūčio mėnesį, kartu pabrėždamas savo tvirtą pasiryžimą įveikti negandas: „... ale bro-lau pažįsti mane ir žinai, veikiaus gyvastį atiduosiu, nekaip nuo mano pavadinimo atsižadėsiu“³⁶, — rašė viena-

²⁹ Ten pat.

³⁰ Lietuvos TSR valstybinės respublikinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — LRB RS) F. 1—165, lap. 1.

³¹ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 8.

³² Šliupas J. Šis tas apie „Aušrą“. — K., 1936, p. 23.

³³ Jankus M. Jurgis Mikšas. — Kn.: Evangeliškos kalendros metui 1904. Bitėnai, M. Jankaus sp. (1903), p. 34; Jankus M. Šis tas apie „Aušros išleidimą ir platinimą“. — Varpas, 1903, Nr. 3, p. 104.

³⁴ Šliupas J. Minės apie mano prietikius prie „Aušros“. — Ten pat, p. 87.

³⁵ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 9.

³⁶ LRB RS F. 1—165, lap. 1.

me laiške J. Šliupui į JAV. Tuo tarpu patys redaktoriai, užuot koncentravę jėgas, ėmėsi net kelių leidybinių sumanymų. M. Jankui patarus³⁷, J. Mikšas įsteigė naują laikraštį „Niamuno sargas“. Jo pirmasis numeris pasirodė 1884 m. rugsėjo 26 d. J. Zyberto spaustuvėje Ragainėje. Savaitraštis buvo skiriamas Mažosios Lietuvos skaitytojui, ėjo gotišku šriftu. Tai gana įdomus, turiningas leidinys, deja, nesulaukęs rimtos visuomenės paramos. „Prie „Niamuno sargo“ prisidėjo geri sandarbininkai, kaip tai dr. Sauerveinas ir kiti, bet laikraštis nesurinko tiek abonentų, kad galėtų išsilaikyti“³⁸, — vėliau tvirtino M. Jankus.

Kitas kompanionų leidinys — „Lietuviškas Aušros kalendorius ant metų 1885“. Jį paruošė „Aušros“ faktiškasis redaktorius J. Mikšas, o atspaudė O. Mauderodė 6000 egzempliorių tiražu³⁹. Šį kartą platinimas vyko sėkmingai, tačiau lėšos sugrižo ne iš karto⁴⁰. 1884 m. gale skola spaustuvininkui sudarė 2500 markių⁴¹. Tai palyginti stambi pinigų suma. 1885 metų „Aušros“ prenumeratorių susirinko vos 122. Spaustuvininkas sutiko tęsti darbą tik turėdamas rankose 800 markių vertės M. Jankaus vekselį⁴². Skola augo, vekselis atsidūrė finansinėje apyvarčioje, ir 1885 m. viduryje Bitėnuose pasirodė teismo anstolis. Ūkį nuo varžytynių M. Jankus išgelbėjo pardavęs galvijų.

M. Jankų nukamavo kasdieniai rūpesčiai. Jis pagaliau suprato, kad „Aušra“, tapusi visuomenės polemikos objektu, pelno neduos ir negali duoti. Lei-

dybos reikalus reikėjo spręsti radikaliai ir greitai. Tokia proga atsirado. 1885 m. J. Mikšas gavo tėviškės dalį — apie 12.000 markių. M. Jankaus įkalbėtas⁴³ jis įsteigė nuosavą, kiek žinoma, labai modernią spaustuvėlę. Įmonė veiklą pradėjo 1885 m. rugsėjo 29 d. Savininkas tikėjosi tiek gero verslo, tiek pasitamauti lietuvių kultūrai.

M. Jankus manė atsikratęs spaudos išlaidų. Bet kompanionas turėjo asmeninių ambicijų ir sumanymų. Jis norėjo perimti visas „Aušros“ leidimo teises, kurios pagal tradiciją ir faktiškai priklausė kitam asmeniui (M. Jankus — oficialusis redaktorius). Kompromisas buvo surastas, kai J. Mikšas sutiko sumokėti M. Jankui pusę su „Aušra“ susijusių išlaidų — 2100 markių⁴⁴. Tie pinigai nei nustatytu terminu, nei dar vėliau dėl keleto priežasčių nebuvo išmokėti. Derėdamiesi įjėdu dar nė neužautė, kad gali atsirasti kokių nors kliūčių, todėl M. Jankus su palengvėjimu atsisakė visų įsipareigojimų ir „Aušros“ puslapiuose paskelbė nuoširdžius atsisveikinimo žodžius: „Taip padėdamas į rankas mūsų draugo Mikšo visą „Aušros“ rėdystės našta, katara mano petį sunkei lenkė, pasižadui ir vėlesniuose laikuose dirbti pagal įstangas ant tėvyniško Lietuvos lauko dėl nuvargusių dvasėje brolių“⁴⁵. J. Mikšas turėjo pačių geriausių ketinimų: padidino „Aušros“ formatą, geriau apipavidalino ir netgi planavo ją artimiausiu metu nemokamai platinti. Bet materialinė padėtis vis sunkėjo. Negrįžo net ir į spaustuvę bei leidinius įdėtos lėšos.

³⁷ Alšėnas P. Martynas Jankus.— Toronto, 1967, p. 49.

³⁸ MAB RS F. 103, b. 128, lap. 6.

³⁹ Angrabaltis J. Suskaita arba statistika, p. 19.

⁴⁰ MAB RS F. 103, b. 1, lap. 26.

⁴¹ Ten pat, F. 103, b. 7, lap. 9.

⁴² Jankus M. Išsisteisinimas prieš užpildinėjimus.— Bitėnai: M. Jankaus sp., 1893, p. 5; Jankus M. Ant žinios... melagiams.

⁴³ Jankus M. Sis tas apie „Aušros“ išleidimą ir platinimą, p. 105.

⁴⁴ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 9.

⁴⁵ Jankus M. Atsisveikinimas.— Aušra, Nr. 7—8, p. 249.

Įmonės savininkas ieškojo artimų žmonių finansinės paramos, bet jos negavo. Rodos, skola buvo nedidelė, tačiau tarp komersantų klestėjo pavydas, kerštas, vyko arši konkurencinė kova, ir pakišti koją kad ir artimam kaimynui niekas nelaikė nuodėme. 1886 m. birželio 22 d. spaustuvė su namų turtu bei neįsplatintais leidiniais teismas pardavė iš varžytynių. Kartu žuvo „Aušros“ redakcijos medžiaga, archyvas. Apie 10 000 markių vertės spaustuvės įrengimus ir medžiagas labai pigiai nupirko E. Vejeris. Bet ir jis subankrutavo. Galiausiai įrengimus pusvelčiui įsigijo J. Senkė Tilžėje⁴⁶.

„Aušra“ žlugo dėl prasidėjusios lietuvių visuomeninės politinės minties diferenciacijos, tačiau išorinė ir visų mata ma priežastis buvo viena — J. Mikšo bankrotas. Pasigirdo įvairių balsų. Tik praėjus 4 dienoms po šio įvykio, dr. V. Bruožis apkaltino spaustuvininką, kad jis iš M. Jankaus grubiai paveržė leidimą ir savavališkai pakėlė abonementinį mokestį, dėl to prenumeratorių sumažėjo visais 300⁴⁷! Šiuo kaltinimu būtų galima paaiškinti paties V. Bruožio ir M. Jankaus darytus „žygius“. Kiekvienas, į kurį J. Mikšas kreipėsi paskolos, gaudavo išpėjantį laišką su tų vyrų parašais. Atseit, pinigų neduokit, „Aušros“ spaustuvininkas juos panaudos nedoriems tikslams ir, aišku, niekad negrąžins. Savotišką M. Jankaus įvertinimą paskelbė J. Basanavičius. 1903 metų „Varpe“ jis iškėlė pastarojo nuopelnus „Aušrai“ ir net pastebėjo aukštus redaktorinius gabumus⁴⁸. Straipsnio autorius, matyt, nebuvo skaitęs dar 1893 m. spaudoje paskelbto M. Jan-

kaus prisipažinimo, kad jis žurnalui faktiškai medžiagos neteikęs ir net korektūrų niekad netaisęs, o tik tvarkęs ekspedicijos reikalus bei pasirašinėjęs atsakinguoju redaktoriumi⁴⁹. J. Basanavičiaus straipsnio tonas visai suprantamas. Jis norėjo išgauti Bitėnuose saugomo „Aušros“ archyvo dalį. Nepasisekus to padaryti, jau už kelių mėnesių tas pats autorius dėl J. Mikšo bankroto smarkiausiai kaltino M. Jankų, aiškindamas išpėjamuosius laiškus tik pavydu ir asmeniniu pykčiu. Savo ruožtu M. Jankus 1903 m. rašytame J. Mikšo nekrologe viešai paskelbė, esą ir J. Basanavičiaus nesuteikęs paramos⁵⁰. Bet čia nekrologo autorius užmiršo pažymėti, kad J. Basanavičius taipogi buvo gavęs išpėjimą pinigų neduoti. V. Biržiška „Aušros“ žlugimo pradžią sieja su minėtų asmenų bendradarbiavimo pabaiga. Esą J. Mikšas savavališkai išstūmė oficialųjį redaktorių iš pareigų ir šiuo grubiu žeidimu sukėlė M. Jankaus ir V. Bruožio akciją⁵¹. Mes žinome kompanionus išsiskyrus geruoju. Sąlygas ir aplinkybes dar kartą gali patvirtinti stačiokiški, kartą pykčio prie puolio sukelti, užtat visiškai nuosirdūs M. Jankaus žodžiai: „Aš norėdamas nuo veikiaus nusikratyti nuo to pražūtingo darbo, priraginau J. Mikšą taisyti spaustuvę ir paimti „Aušros“ spausdinimą į savo rankas; taip man rods sekės nusikarti dar daugiau kašto, ir Mikšas pastojų vėl atsakantis redaktorius, o aš prikišęs 800 markių bei redaktorių užlaikymą (išskirta autoriaus, nes M. Jankus vėliau nurodydavo vis kitokius, aritmetine progresija augančius dydžius: 1893 m. —

⁴⁶ Jankus M. Išsiteisinimas prieš užpuldinėjimus, p. 5.

⁴⁷ Bruožis V. Mielii lietuvininkai! — Kn.: Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutės“. Ragainė. K. Voskos (ir M. Jankaus) sp., 1889, p. 1.

⁴⁸ Basanavičius J. Iš istorijos mūsų atsigavėliavimo. — Varpas, 1903, Nr. 3, p. 74.

⁴⁹ Jankus M. Ant žinios... melagiams.

⁵⁰ Jankus M. Jurgis Mikšas, p. 35.

⁵¹ Alšėnas P. Martynas Jankus. — Torontas, 1967, p. 42.

1400⁵², 1935 m. 4200 markių⁵³), užsiklo-
jau galvą ir dėkavojau pasaulės sut-
vertojui išsikliudęs nuo pramonės be
duonos“⁵⁴. Lengvai galima paaiškinti
grubų M. Jankaus elgesį draugo atžvil-
giu. J. Mikšas nemokėjo pažadėtų 2100
markių, o, vis labiau klimpdamas į
skolas, tiesiog ėmė slapstyti nuo bu-
vusio kompaniono⁵⁵ bei skleisti jį žei-
džiančias apkalbas. Tikruoju įspėjamo-
sios kampanijos organizatorium laiky-
tinas V. Bruožis. Šis žmogus buvo ne
tik geras gydytojas, veikėjas, „Byrutės“
draugijos pirmininkas, bet ir spaustu-
vės savininko O. Mauderodės giminai-
tis. J. Mikšo boikoto akcija tapo įmo-
nininkų konkurencinės kovos priemo-
ne, o M. Jankus — atsitiktinai ir pigiai
įgytu įrankiu.

„Aušros“ žlugimas susilaukė plataus
visuomenės atgarsio. Leidinio skaityto-
jų ratas buvo kur kas platesnis, nei
skelbė prenumeratorių sąrašai. Netrūko
korespondentų, bendradarbių, kurie, at-
siradus gerai organizacijai ir vienijan-
čiam centrui, galėjo sudaryti įtakingą
visuomeninę literatūrinę srovę. Tačiau
du vidutinio išsilavinimo ir gan ribotų
sieklių žmonės negalėjo būti organiza-
toriais. Tai ne jų kaltė. Finansškai ir
moriškai sugniuždytas J. Mikšas už-
sisklendė savyje ir visai atsisakė viešo
darbo. Kitoks buvo M. Jankus — men-
kas diplomatas, stačiokas, tačiau gajus
nenuorama, karšto būdo ir žemaitiško
užsispyrimo žmogus. Leidinio žlugimas
jam neatnešė nei moralinės, nei mate-
rialinės žalos, nesugadino jo reputaci-
jos. M. Jankus žinojo periodikos leidi-
mo galimybes. Sėkminga bet kokio lei-
dybinio sumanymo realizacija pačiam
vadovui pelnė ne tik visuomeninio vei-

kėjo autoritetą, bet ir teikė finansinių
lėšų — visos tos įmonės plačiaja pras-
me materialinį pagrindą. Toks buvo
planas, ir M. Jankus ėmėsi jį įgyven-
dinti, nedarydamas išvadų iš įvykio su
J. Mikšu.

Beje, naujo periodinio leidinio steigi-
mo idėja bus gimusi 1886 m. pradžioje,
tebeinant „Aušrai“. Archyvyname
M. Jankaus palikime yra saugomas
rankraštinis mėnesinio laikraščio „Nak-
tis“⁵⁶ prospektas. „...dabar, pagal ma-
no dumą, labai tiršta tamsybė tarpe
mūsų žmonelių gužioja, katrą mano
brolei per spindinčią šviesą paskai-
to“ — aiškina autorius tokį keistą pa-
vadinimo pasirinkimą. Jis didžiai ver-
tino mokslą, todėl ir savo praktinėje
veikloje vadovavosi švietėjiško pobū-
džio idėjomis. Bene geriausiai M. Jan-
kaus asmeniniai įsitikinimai atsisklei-
džia viename tomis dienomis rašytame
laiške: „jeigu lietuvininkai šiandien tiek
mokslo turėtų, kad kožnas mokėtų pa-
dorei ir skaityti ir rašyti ir išmanyti
tiek, kiek toksai, kurs ant gimnazijos
sekundą perėjęs, tai lietuvininkai visą
Europą sudaužytų, o gal ir kitus kam-
pus; to nesant — bėdų bėdos“⁵⁷. Pir-
mas „Nakties“ numeris turėjo išeiti
1886 m. sausio 22 d., prenumeratą (1,5
markės metams) rinko Mažosios Lietu-
vos knyginkai ir leidėjas Bitėnuose.
Sumanymo projektas liko vien popie-
riuje, nes autorius nedarė konkrečių
žygių ir nebandė jo įgyvendinti. Jis
nedrįso stoti į konkurencinę kovą su
J. Mikšo leidžiama „Aušra“ dėl netvir-
tos savo finansinės padėties.

Sustojus „Aušrai“, M. Jankus ėmėsi
aktyvios veiklos. Jo naujasis laikraštis
pasirodė po 3 mėnesių. Prie leidinio pa-

⁵² Jankus M. Išsisteisimas prieš užpuldinėjimus, p. 7.

⁵³ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 9.

⁵⁴ Jankus M. Šis tas apie „Aušros“ išleidimą ir platinimą, p. 105.

⁵⁵ MAB RS F. 103, b. 7, lap. 16.

⁵⁶ Vilniaus V. Kapsuko universiteto mokslinės bibliotekos rankraščių skyrius (toliau — VUB RS), F. 1. D. 580, lap. 247.

⁵⁷ LRB RS F. 1—167, lap. 3.

rengimo prisidėjo V. Kalvaitis, J. Penčiukas ir ypatingai V. Bruožis⁵⁸. Laikraštis buvo pavadintas „Garsu“. Pasikeitė ne tik antraštė, bet ir leidinio platforma. Redakcijos vedamajame svarbiausiu uždaviniu laikomos pasaulio lietuvių judėjimo informacija ir koordinacija⁵⁹. Tai nulėmė lotyniško šrifto pasirinkimą. Pirmasis „Garso“ numeris išėjo 1886 m. spalio 17 d. (leidimo duomenys: „Rėdytuvė ir kašta M. Jankaus Bitėnuose. Spausta pas Weyerį ir Arnoldą Tilžėje“). Mažosioje Lietuvoje metinė prenumerata nustatyta 1,5 markės, Rusijos valdiniais dėl kontrabandinio pristatymo gan brangiai — 1,75 rb. (3,5 mk.) Pavieniai numeriai pardavinėjami po 15 kapeikų. Smulkiosios spaudos skelbimų eilutė kainavo 20 pfeningų, bet prenumeratoriai ir „Birutės“ nariai naudojosi 50% nuolaida. Pirmasis numeris buvo mažo formato. Antrasis jau didesnis, ir laikraštis ėjo tokios apimties iki pabaigos. Tik puslapių skaičius (daugiausia 8) vis svyravo. M. Jankus buvo nepasirošęs savarankiškam žurnalistiniam darbui. Jis nesugebėjo parengti tvarkingos medžiagos išdėstymo struktūros, pats nesilaikydavo būtinų redakcinio darbo normų (kiek pastoviau laikėsi skyrelis „Žinės iš svieto“). Laikraščio skiltyse viešpatavo netvarka. P. Vileišis redaktoriui apie tai stačiai rašė: „Argi tai Tamstai neteko matyti svetimtaučių laikraščių ir pasižiūrėti, kaip anie elgiasi? Reik sekti anų pavadką. Aš turiu keletą rankraščių — maloniai su Tamsta pasidalinčiau, bet skaudu man

žiūrėti, jog proce raštininko neatneš pritinkančios naudos tiktai dėl blogo „Garso“ meteriolo intalpinimo. Paredka nēr! ir talpinate — daleiskit pasakyt — visokius niekingus tauzijimus. Su „Garsu“ šviesą neskite“⁶⁰.

Mėnesinis laikraštis nepatraukė vi-suomenės dėmesio. Juo rūpinosi daug siauresnis žmonių ratas nei „Aušra“. Svetur gyvenantiems lietuviams neryški buvo redaktoriaus figūra. „Garso“ 500 egzempliorių tiražo⁶¹ spauda ir ekspedicija kainavo apie 50—55 markes, kurių sugrįždavo tik menka dalis. Leidėjas finansinės paramos kreipėsi į „Birutės“ vadovybę. Jis pažadėjo kuo plačiau propaguoti draugijos veiklą, todėl 1886 m. spalio 24 d. Tilžėje vykusio susirinkimo metu pašalpos klausimas buvo įrašytas į ateinančio posėdžio dienotvarkę⁶². M. Jankus manė išsprendęs problemą ir paskubėjo paskelbti savo naują, daug žadanį planą. Nuo Naujųjų metų „Garsas“ turėjo eiti keturiskart per mėnesį, trys numeriai gotišku, ketvirtasis — lotynišku šriftu⁶³. Leidinys iš esmės tapo „Birutės“ spaudos organu. Naudodamasi šia aplinkybe, draugijos vadovybė nutarė atsisakyti personalinių kvietimų. Ji manė nariams siuntinėti atitinkamą „Garso“ numerį su išspausdinta informacija⁶⁴. Numatytas „Birutės“ susirinkimas įvyko 1886 m. lapkričio 21 d. Naujojoje. Jis priėmė nutarimą mokėti M. Jankui kas mėnesį po 15 markių⁶⁵, tačiau išsiderėjo, kad numeriai su skelbimais būtų pristatomi veltui⁶⁶. Deja, „Garso“ savininko laukė kartus nusivylimas. Ka-

⁵⁸ VUB RS F. 1. D. 727, lap. 1; Tilžėje. . . — Garsas, 1887, vas. 25.

⁵⁹ Jankus M. Mylimieji lietuvininkai! — Ten pat, 1886, spalio 17.

⁶⁰ Biržiška V. Medžiaga. . . , kn. 4, p. 416.

⁶¹ Angrabaitis J. Suskaita arba statistika, p. 52.

⁶² Žinės nuo draugystės Byrutės. — Garsas, 1886, lapk. 10.

⁶³ Mieli skaitytojai! — Ten pat.

⁶⁴ Birutės draugams. — Ten pat.

⁶⁵ Veikimai draugystės „Byrutės“. — Ten pat, 1886, gruod. 7.

⁶⁶ Jankus M. Mieli lietuvininkai! — Ten pat.

soje buvusių pinigų užteko tik dviem 1886 m. numeriams sušelpiti⁶⁷. M. Jankaus tvirtinimu, juos buvo išieškoję E. Vejeris ir J. Mikšas⁶⁸.

Kaip minėta anksčiau, subankrutavusio J. Mikšo spaustuvinius įrengimus įsigijo E. Vejeris. Dalininku jis pasikvietė L. Arnoldą, ir Tilžėje atsirado nauja kompanionų leidykla. Įmonė, 1886 m. išspausdinusi 3 mėnesinius „Garso“ numerius, toliau su M. Jankum atsisakė bendradarbiauti. Esą leidėjas užsakymus duoda tik skolon ir dar nesumokėjo nė pfenigo. Spaudos išlaidas padengęs klientų mokėstis už skelbimus, teises į kurį E. Vejeris buvo išsuderėjęs. Vėlesniuose dokumentuose M. Jankus tvirtino kompanionams išmokėjęs 135 markes⁶⁹. Iš tikro 1886 m. pabaigoje jis turėjo skolų⁷⁰. Tačiau užsispyrimo priežastys slypi ne čia. E. Vejerio ir L. Arnoldo spaustuvai trūko darbo. Savininkai teisingai numatė „Garso“ perspektyvas. Lietuvai reikėjo ne mėnesinio, o savaitinio laikraščio. E. Vejeris pasiūlė kontraktą: „Garsas“ pereina kompanionų žinion⁷¹, M. Jankus lieka redaktorium ir moka pusę leidimo išlaidų⁷². Pelnas perpus. Tačiau M. Jankus iškėlė savo sąlygas: laikraštis leidžiamas spaustuvininkų lėšomis, o jam už redagavimą per metus moka 300 markių⁷³. Žinodami apskritai lietuviškų laikraščių nuostolingumą jų leidimo pradžioje, kompanionai su tokiu pasiūlymu nesutiko. Todėl spausdinti „Garsą“ jis atsisakė ne dėl užgautų

ambicijų ar skolų. E. Vejerio ir L. Arnoldo firma, nesutardama su M. Jankumi, nuo 1887 m. pradžios ėmė leisti savo laikraštį — ankstesniu J. Mikšo „Niamuno sargo“ pavadinimu. „Garso“ trikdymas laikytinas paprasta konkurencinės kovos priemone.

1887 m. sausio 30 d. „Birutės“ susirinkimas Tilžėje buvo negausus. Šį mėnesį neišėjo turėjęs jį sukviesti „Garsas“. M. Jankus kalbėdamas pasakė daug užgaulių žodžių kai kurių narių adresu (matyt, E. Vejerio ir J. Mikšo), o kilus kivirčams, pareiškė išstosiąs iš draugijos ir sustabdysiąs laikraštį⁷⁴. Grasinimai buvo iš dalies įvykdyti. Jis išstojo iš „Birutės“, tačiau „Garso“ neuždarė, bet perkėlė jo spausdinimą pas leidyklą „Vemejerio pasekėjas“ savininką O. Krolį. Pirmasis 1887 metų numeris pasirodė vasario 25 dieną smarkiai pavėlavęs, o tų pačių metų rugpjūčio 20 d. laikraštis (Nr. 8) užbaigė savo egzistavimą. Taigi iš viso išėjo 11 „Garso“ numerių, kuriems M. Jankus išleido 450 markių: 135 — E. Vejerio ir L. Arnoldo, 315 — O. Krolio įmonėms⁷⁵. Kartais jis dar nurodydavo 400 markių sumą⁷⁶.

„Garsas“ sustojo dėl nerentabilumo. Ir priežastis aiški. Leidinys netapo traukos centru. Jis nebuvo reikiamo intelektualinio lygio (pats redaktorius tam reikalui buvo per mažai pasirengęs), be to, savo problematika ir tematika neatitiko Lietuvoje ir kitur gyvenusių lietuvių interesų. Iš „Garso“

⁶⁷ Jankus M. Skarbinyčios perkratymas.— Kn.: Pranešimai lietuviškos draugystės „Byrutės“. Ragainė, K. Voskos [ir M. Jankaus] sp., 1889, p. 15.

⁶⁸ VUB RS F. 1. D. 727, lap. 1.

⁶⁹ Ten pat, F. 1. F. 243, lap. 68.

⁷⁰ Tilžėje, 30 d. sausio. . . Garsas, 1887, vas. 25.

⁷¹ Vejeris E. Zodis į skaitytojus.— Niamuno sargas, 1887, jan. 1.

⁷² Tilžėje, 30 d. sausio. . . — Garsas, 1887, vas. 25.

⁷³ Vejeris E. Savo pačių dalykuose.— Niamuno sargas, 1887, febr. 3.

⁷⁴ Lietuviška draugystė „Byrutė“. . . — Niamuno sargas, 1887, febr. 3.

⁷⁵ VUB RS F. 1. F. 243, lap. 68.

⁷⁶ Jankus M. Išsisteinimas prieš užpildinėjimus, p. 7; Jankus M. Ant žinios. . . melagiams.

bendradarbių žinomi J. Basanavičius, S. Gimžauskas, J. Cerkus, J. Miliauskas, K. Verbunaitis, J. Jurgelaitis, dar vienas kitas. Daugiausia rašė pats redaktorius. Tai medžiaga apie „Birutės“ veiklą, Mažosios Lietuvos visuomeninio gyvenimo aktualijas. Laikraščio puslapiuose jis iškėlė sumanymą organizuoti lietuvių choro gasteroles po pasaulį ir tuo surinkti pinigų viešajam darbui. Siūlė pradėti nuo Paryžiaus — ten gyvena daug tautiečių⁷⁷. Nuostabu, tačiau šis fantastinis planas rado pritarimą. Vienas „Želmens“ daugijos narys atsiuntė „Garsui“ labai nuoširdų atsiliepimą. Jis nesutiko tik su M. Jankaus siūlomo choro dydžiu⁷⁸. Norėdamas įtraukti kuo daugiau bendradarbių, redaktorius pirmame laikraščio numeryje buvo paskelbęs literatūrinį konkursą⁷⁹. Pirmoji premija (10 mk. arba 5 rub.) skiriama už rašinį lietuvių nacionalinio judėjimo tema, antroji (5 mk. arba 2,5 rub.) — už rašinį apie lietuvių diskriminavimą prekyboje ir trečioji (2,5 mk. arba 1,25 rub.) — už originalų anekdotą. Konkurso rezultatai nežinomi. „Garse“ palyginti daug rašyta K. Verbunaičio ir J. Griniaus apie „Želmens“ draugiją Paryžiuje⁸⁰. A. Krikščiukaitis-Aišbė pagal Bodueno de Kurtene medžiagą laikraestyje „Kraj“ (1886, Nr. 29—31) parengė ir atsiuntė straipsnį „Jonas Juškevičius“. Jis skelbtas net per kelis 1887 m. numerius. Čia buvo išspausdintas Ženevoje mirusio

J. Kraševskio nekrologas, tik neteisingai nurodyta mirimo data⁸¹. Gana stambių darbų „Garsui“ pateikė J. Basanavičius. Jis atsiuntė atsiliepimą lietuvių literatūros draugijos (LLD) nariui A. Kuršaičiui, kuris viename draugijos posėdyje recenzavo jo knygas „Žirgas ir vaikas“, „Žiponas bei žiponė“, „Iš priežasties atsiradimo Lietuvoje rašyto akmens“ ir kritikavo trakų-frigų teoriją⁸². Autorius nesutiko su pareikštomis pastabomis ir pažymėjo, kad recenzentas nepakankamai moka lietuvių kalbą bei nežino teoriją liečiančios literatūrinės medžiagos⁸³. J. Basanavičius norėjo sukurti draugijos veiklą. 1887 m. pavasarį jis kreipėsi į „Garso“ redaktorių, klausdamas, ar šis neišspausdintų straipsnio „Lietuviška raštų bendrystė Tilžėje“⁸⁴. Laiške įspėjo: raštas „biskelį vokiečių užkabina“. M. Jankus stokojo medžiagos ir apie pasekmes negalvojo — straipsnį jis paskelbė vos gavęs⁸⁵. Užsienyje gyvenantys poleminių rašinių autoriai klampino laikraščio redaktorių į nebaigiančius kivirčų liūnus su vietos valdžios bei cenzūros įstaigomis, stūmė į nuolatinį persekiojimą ir net susidorojimo pavojų. Antra vertus, inspiruojamas tokių veikėjų agitacijos bei asmeninių nuotaikų pats M. Jankus nesugebėjo objektyviai įvertinti padėties ir nesiskaitė su priemonėmis. Jį palaikė tik vokiškas laikraštis „Volkfreund für Littauen“. Tuo tarpu „Tilžės keleivis“ vis įnirtingiau puolė

⁷⁷ (Jankus M.) Grytmečių giedotojai.—Garsas, 1887, vas. 25.

⁷⁸ Ant Plonuscio pašaukimo.—Ten pat, 1887, geg. 15.

⁷⁹ Lenktyninis uždavimas...—Garsas, 1886, spalio 17.

⁸⁰ Verbunaitis K. Garbintas pone Jankau!—Ten pat, 1886, lapk. 10; Grinius J. Gro mata iš Paryžiaus.—Ten pat, 1886, gruod. 7; Verbunaitis K. Mieris lietuviškos „Želmens“ draugystės, gruntuotas Paryze ketvirtą dieną spalio mėnesio 1886.—Ten pat, 1887, kovo 15.

⁸¹ J. J. Kraševskis.—Ten pat, 1887, bal. 30.

⁸² Sitzung vom 13. Mai 1886.—Mitteilungen der litauischen literarischen Gesellschaft, 1886, B. 2, H. 11, S. 381—382.

⁸³ Basanavičius J. Atsiliepimas ant kritikos p. A. Kuršaičio.—Garsas, 1887, geg. 15.

⁸⁴ Basanavičius J. Rinktiniai raštai,—V., 1970, p. 743.

⁸⁵ Basanavičius J. „Lietuviška raštų draugystė“ Tilžėje.—Garsas, 1887, birž. 20—liepos 20.

„Garso“ leidėją, kaltindamas jį net noru „lietuvišką ciecorystę įtaisyti“⁸⁶. Su žurnalistine etika nesiderinantys skundai atkreipė valdžios dėmesį. Policija jį kviesdavosi tardymui, uždėdavo dažnas pinigines baudas. Įpyktintas tokios „globos“, 1887 metų liepos numeryje M. Jankus savo persekiotojų adresu išspausdino šmaikščia forma parašytą atsiliepiamą-protestą „Ant žinios“. Beje, jame yra vertingų duomenų autoriantų biografijai: apie tėvus, namų ūkį, santykių su valdžios įstaigomis. M. Jankus 1885 m. buvo baustas 4 kartus, 1886 — 3, 1887 — 1 kartą. Bausmių mažėjo todėl, kad V. Bruozio patariamasis išmoko išsisukinėti nuo prokuroro kaltinimų⁸⁷.

Sudėtingos laikraščio leidimo aplinkybės nulėmė paplitimo mastą. Tiesa, M. Jankaus archyvinai dokumentai nurodo gana didelį prenumeratorių būrį⁸⁸. 1887 m. jų būta 238, iš jų Mažojoje Lietuvoje — 171, Rusijos teritorijoje — 35, JAV — 26, kitur — 6. Vadovaujantis paantraštede nurodytomis prenumeratos sąlygomis nesunkiai galima apskaičiuoti ir gautas lėšas už prenumeratą. Metams jos šiek tiek viršytų 400 markių. Lygindami su minėtomis leidimo išlaidomis, suprasime, kad laikraščio perspektyvos neatrodė viliojančios. Į prenumeratorių sąrašą buvo įtraukti asmenys, gaudavę „Garsą“ veltui. Laikraštį tiek savininkas, tiek „Birutės“ draugija naudojo propagan-

diniams agitaciniams tikslams. Kai kurie numeriai būdavo anonimiškai nušiuončiami žmonėms, indifferentiškiems lietuvių visuomeniniam judėjimui, neretai aršioms priešinkams⁸⁹. „Garsą“, bent iki aprašyto kivirčo, nemokamai gaudavo visi metinį mokestį iš karto užsimokėję draugijos nariai⁹⁰. Jų galėjo būti apie 40. Mažojoje Lietuvoje aktyviausiai „Garsą“ platinė V. Kalvaitis, D. Zaunius ir J. Padagas. Į Lietuvą laikraštis buvo gabenamas per M. Jurgaitį Palangoje. Iš jo siuntinys patekdavo J. Kaupiu, gyvenusiam Liepojoje, o šis išdalindavo numerius savo patikėtiniams. Vienas tokių, V. Jamontas, gyveno Telšiuose. 1887 m. rugpjūčio 26 d. laiške J. Kaupis rašė galįs parūpinti virš 50 prenumeratorių⁹¹. Plungėje „Garso“ platinimu užsiiminėjo Mikužis⁹². Tarp prenumeratorių randame S. Banaitį iš Vojtekupių⁹³ ir J. Mačį-Kėkštą iš Panemunio⁹⁴. Tačiau platinimo jie abu atsisakė, esą žmonės bijosi valdžios ir neima laikraščio. Labai entuziastingas „Garso“ skaitytojas S. Jurevičius gyveno Galicijoje⁹⁵. Jis mokestį austro-vengriškais auksiniais atsiųsdavo iš anksto ir nepaprastai sielodavosi, nesulaukęs eilinio numerio. Iš užsienio prenumeratorių dar reikia paminėti 8 „Želmens“ draugijos narius Paryžiuje. Jie atsuntė 26 markes⁹⁶.

Leidimo sustabdymo tiesioginė priežastis buvo laikraščio nuostolingumas, nors pats M. Jankus šito niekam nėra

⁸⁶ „Volksfreund für Lttauen“.— Ten pat, 1887, bal. 2.

⁸⁷ Šilupas J. Lietuviškieji raštai ir raštininkai, p. 206; LRB RS F. 1—170, lap. 4.

⁸⁸ VUB RS F. 1. F. 243, lap. 68; Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. 3.—K., 1929, įrašas 2659; Biržiška V. Iš lietuviškos laikraštijos praeities.— Bibliografijos žinios, 1932, Nr. 6, p. 228.

⁸⁹ Biržiška V. Medžiaga. . . , kn. 5, p. 334.

⁹⁰ Jankus M. Mylimi lietuvininkai— Garsas, 1886, spalio 17.

⁹¹ Biržiška V. Medžiaga. . . , kn. 5, p. 336.

⁹² Ten pat, p. 342.

⁹³ Ten pat, p. 317.

⁹⁴ Ten pat, kn. 6, p. 411.

⁹⁵ Ten pat, kn. 4, p. 406—407.

⁹⁶ Verbunaitis K. Garbintas pone Jankau— Garsas, 1886, lapk. 10; VUB RS F. 1. F. 243, lap. 103.

prisipažinęs. Jis sakydavo taip pada-
ręs dėl „Šviesos“ pasirodymo⁹⁷. Tokį
tvirtinimą dar labiau sustiprina „Gar-
so“ ir „Šviesos“ 1887 m. rugpjūčio nu-
meriai: vieno buvo paskutinis, kito —
pirmutinis numeris. Leidėjo žodžiais ti-
kėjo ir autoritetingas lietuvių spaudos
tyrinėtojas V. Biržiška⁹⁸. Iš tikrųjų
„Šviesa“ nebuvo ir negalėjo būti lemia-
ma kliūtis M. Jankaus laikraštiniam
darbui. Konkuruojančio leidinio pasi-
rodymas tapo tik sudėtine įvykio dali-
mi, kaip ir, sakysim, spaustuvininko
O. Krolio trukdymai. Kaip žinoma,
M. Jankus skundėsi viename laiške:
„Garso“ man vėl drukorius iš nežino-
mos, o rasi iš papirkimo priežasties,
nenor drukavoti“⁹⁹. Tačiau lemtingam
žingsniui leidėją paskatino J. Basanavi-
čius. Jis jau 1886—1887 metais ėmė
susirašinėti su Mažosios Lietuvos vei-
kėjais dėl „Aušros“ atgaivinimo. Dau-
giausia vilčių dėta į V. Bruožį, bet ta-
sai neatsiliepė. Balandžio mėnesį (laiš-
ke sakoma, kad antrą kartą) iniciato-
rius su pasiūlymu kreipėsi į M. Jankų
ir paprašė konkretaus atsakymo: „Atra-
šyk apie vislab greit ir plačiau! „Auš-
ra“ prigul prie svarių dalykų!“¹⁰⁰ Dery-
bų rezultatai tapo „Garso“ uždarymo
nuosprendžiu. Paskutiniajame jo nume-
ryje yra išspausdintas dalykiškas „Auš-
ros“ atgaivinimo projektas¹⁰¹. Laikraš-
tis, sakoma, bus mokslinio pobūdžio, to-
dėl „neužsiims platinti nei politiką ir
nei jokią vierą nei tikėjimą“. Abonen-
tinį mokestį rinks ir medžiagą tvarkys
J. Basanavičius Bulgarijoje, atsakinguo-
ju redaktoriumi pasirašys M. Jankus
Bitėnuose. Jis, aišku, turėjo rūpintis
spauda bei ekspedicija. Taigi savinin-

kas ramia sąžine uždarė savąjį, per-
spektyvomis neviliojantį „Garsą“ ir
ėmėsi mažiau varginančio darbo. Beje,
minėtame skelbime yra kai kurių neaišk-
kumų. Sakysime, kodėl J. Basanavičius
pats apsiėmė rinkti abonentinį mokes-
tį? Šiuo atveju jis privalėjo spaudos ir
ekspedicijos išlaidas dengti grynais pi-
nigais. Kodėl nepaskelbtas Bulgarijoje
gyvenančio redaktoriaus adresas? Tas
naujas laikraštis (gal žurnalas?) „Auš-
ros“ pavadinimu turėjo pasirodyti
1888 m. sausio 1 d. Kiek plačiai lei-
dinio atgaivinimo planas tapo žinomas
ir kiek atsirado jo rėmėjų, pasakyti
sunku. Bet suinteresuotų asmenų tik-
rai buvo. S. Jurjevičius iš Austrijos
jau ketino net prenumeratą (į Bitėnus!)
siųsti¹⁰².

Buvo parengtas laikraščio pirmo nu-
merio prospektas. M. Jankus jį turėjo
savo rankose. Labai entuziastingai su-
manymą rėmė autosakininkas V. Kal-
vaitis. 1887 m. spalio 16 d. laiške jis
siūlė įtraukti visą pluoštą straipsnių,
tarp jų J. Zauerveino ir V. Bruožio
skaitytus pranešimus „Birutės“ susirin-
kimuose, J. Basanavičiaus „Gaidys pas
lietuvininkus — arėjus“ ir kt.¹⁰³ Čia
reiktų tik stebėtis. Iniciatyva yra ne
tikrojo redaktoriaus rankose. Darbas
vyko, bet „Aušra“ dienos šviesos neiš-
vydo. Rimčiausia priežastis greičiausiai
buvo po 1887 m. rugpjūčio 7 d. sužei-
dimo J. Basanavičių apėmusi dvasinė
depresija ir plačiosios visuomenės in-
diferentiškumas jo sumanymų atžvilgiu.

M. Jankus su užsispyrimu veržėsi
į spaudos leidybos sritį. Jo neatbaidė
nei laikraščiai, nei J. Mikšo poligrafi-

⁹⁷ Jankus M. Išsisteisnimas prieš užpildinėjimus, p. 7.

⁹⁸ Biržiška V. Lietuvių bibliografija. D. 3.—K., 1929, įrašas 2659.

⁹⁹ VUB RS F. 1. E. 139, lap. 13.

¹⁰⁰ Basanavičius J. Rinktiniai raštai.—V., 1970, p. 744.

¹⁰¹ Sirdingi brolei...—Garsas, 1887, rugp. 20.

¹⁰² Biržiška V. Medžiaga... kn. 4, p. 407.

¹⁰³ Ten pat, p. 410.

nės įmonės žlugimas. Tokį entuziazmą galima paaiškinti tik būdo nepaprastumu. 1888 m. birželio mėnesį asmeninė skola sudarė 8960 markių, iš jų 4000 — Prūsijos bankui Berlyne, 1500 — Preiškaičiui Ragainėje, 100 — O. Kroliui ir t. t.¹⁰⁴. Antra vertus, senieji Jankai buvo valdę palyginti stambų ūkį, kurį anksti atidavė į dar nevedusio sūnaus rankas. Šio žemės darbai visai neviliojo. Atsitokėjęs po nesėkmių, per ilgesnį laiką pasibodėjęs namų ūkio reikalais, M. Jankus su nepaprastu užsidegimu ėmėsi naujų leidybinių darbų. Ši

kartą — 1889 m. pradžioje — jis įsigijo spaustuve.

M. Jankaus ikispaustuvinio laikotarpio leidybinė veikla vertinama teigiamai. 1882—1889 metais jis išleido kelias šviečiamojo turinio knygeles, kalendorių, laikraštį. Talkininkaudamas „Aušros“ veikėjams, M. Jankus įsijungė į lietuvių nacionalinį judėjimą ir tuo pačiu tapo vienu iš pirmųjų abiejų tautos dalių, gyvenusių skirtingose valstybėse, kultūrinio-visuomeninio gyvenimo suvienijimo iniciatoriumi.

Vilniaus V. Kapsuko universiteto
Mokslinės informacijos katedra

Įteikta 1978 m. spalio mėn.

ДЕЯТЕЛЬ ПЕЧАТИ МАЛОЙ ЛИТВЫ МАРТИНАС ЯНКУС

ДОМАС КАУНАС

Резюме

Известный деятель печати Малой Литвы М. Янкус (1859—1946) издательскую деятельность начал в 1882 г. Он написал и на свои средства издал несколько книг просветительского содержания, календари «Лиегувишкас Аушрос календориус» на 1884 и 1885 гг., газету «Гарсас» (1886—1887). Сотрудничая с дея-

телями журнала «Аушра» М. Янкус включился в национальное движение литовцев и благодаря этому стал одним из первых инициаторов объединения общественно-культурной жизни обеих частей нации, проживающей в двух разных государствах (Пруссии и России).

DER IN KLEIN-LITAUEN IM PRESSEWESEN WIRKENDE MARTYNAS JANKUS

DOMAS KAUNAS

Zusammenfassung

Der bekannte in klein-litauischen Pressewesen wirkende Martynas Jankus (1859—1946) begann seine Tätigkeit als Herausgeber im Jahre 1882. Er schrieb und gab auf eigene Kosten einige Büchlein fortbildenden Inhalts, den litauisch Aušra—Kalender für die Jahre 1884 und 1885, die Zeitschrift „Garsas“ (1886—1887)

heraus. Durch seine Zusammenarbeit mit den Tätigen der „Aušra“ schloss M. Jankus sich der litauischen nationalen Bewegung an und wurde dadurch einer der ersten Initiatoren für die kulturelle und gesellschaftliche Vereinigung der beiden Teile der Nation, die in verschiedenen Staaten lebten.

¹⁰⁴ VUB RS F. 1. F. 243, lap. 15.